

Kapittel 1

Filosofi og filosofisk tenkning

Læringsmål

Etter å ha arbeidet med dette kapitlet skal du kunne:

- vite hva som kjennetegner filosofisk tenkning
- fortelle om Sokrates og beskrive hvordan han samtalte med folk
- fortelle om Platon og hans tanker om virkeligheten
- fortelle om Aristoteles og hans kritikk av Platon
- forklare hvordan Aristoteles mente mennesker lærte det som var rett og godt
- fortelle om apostelen Paulus' møte med greske filosofer i Athen
- kjenne til filosofisk tenkning i tidlig i kirkehistorie

Hva kom først, høna eller egget? Er det alltid rettferdig å dele likt? Hva er vennskap, og hvordan vet vi hva det er? Filosofiske spørsmål er spørsmål som det er vanskelig å finne svaret på, eller vanskelig å bli helt enige om svaret på. Finnes det en mening med livet? Hva eksisterer? Finnes det levende vesener uten fysisk kropp? Hva er kunnskap? Hva kan vi vite sikkert, og hva kan vi ikke vite sikkert? Det er mye i vår tilværelse vi kan undre oss over, og filosofi dreier seg nettopp om å finne ut mer om grunnleggende spørsmål om virkeligheten og menneskets plass i denne virkeligheten.

Filosofi handler om å prøve å forstå hvordan alt henger sammen.

Bilder fra <https://unsplash.com/search/photos/puzzle>

Både barn, unge og voksne har trang til å forstå seg selv, andre mennesker og den verden de lever i. Kristne kan finne svar i Bibelen på viktige filosofiske spørsmål, som for eksempel om det finnes en mening med livet, og hva som eksisterer. Men kristne kjenner også trang til å forstå svarene. Derfor har det vært like aktuelt for kristne å arbeide med filosofi som for andre mennesker som undrer seg over tilværelsen.

Filosofi betyr «kjærlighet til visdom», og en filosof er en person som tenker og resonnerer for å forstå stadig mer. Alle kan tenke på filosofiske spørsmål og snakke om dem med andre. Men for å tenke som en filosof og føre en filosofisk samtale, må man arbeide systematisk med

de filosofiske spørsmålene. Å tenke klart og å forstå sammenhenger krever øvelse og kunnskap. Man må lære viktige ord og begreper, for ord og begreper er helt nødvendige redskaper i tankearbeidet. Man må også lære å bruke språket nøyaktig og presist for å kunne sette ord på egne tanker og dele dem med andre. Når filosofer snakker sammen, bruker de ofte mye tid på å diskutere hva ord og begreper egentlig betyr. Det gjelder også helt vanlige ord som for eksempel *godhet*, *ondskap*, *frihet* og *fred*. Alle ord kan brukes og oppfattes på litt ulik måte av forskjellige mennesker. For å unngå misforståelser, er det derfor viktig å snakke sammen om hva ordene betyr.

Berømte filosofer fra antikken

Vestlig filosofi har røtter tilbake til klassisk gresk filosofi, og Hellas kalles i vår tradisjon for filosofiens vugge. Det var mange filosofer i det antikke Hellas, men de som har hatt størst innflytelse på vestlig kultur og er best kjent i dag, er Sokrates, Platon og Aristoteles.

Sokrates (470–399 f.Kr.)

Sokrates levde i Athen i Hellas og brukte mye av tiden sin til filosofiske samtaler. Han var ikke særlig opptatt av naturen eller universet slik som mange andre filosofer var. Det var mennesket og hvordan mennesker bør tenke og leve som var viktigst for ham. Sokrates mente at det var sammenheng mellom kunnskap og moral. Dårlig oppførsel og gale handlinger kom av uvitenhet. Rett handling var et resultat av rett innsikt. Sokrates mente at hvis man visste hva som var rett, ville man også gjøre det som var rett.

Sokrates (470–399 f.Kr.)

Sokrates ville hjelpe andre til å få rett innsikt. Når han startet en filosofisk samtale, begynte han med å stille undersøkende spørsmål som samtalepartnern måtte svare på. Sokrates ble som en «jordmor» som hjalp den han snakket med til å få fram tankene sine. Sokrates var opptatt av at mange mennesker gikk rundt og trodde at de visste en hel del ting de egentlig ikke visste. Samtalekunsten hans bestod i å lede andre til å reflektere over egne oppfatninger, og i å avsløre de som trodde de visste uten virkelig å vite.

Sokrates var opptatt av hva ordene betydde, og han ville ha klare definisjoner, særlig av viktige ord som for eksempel «godhet» og «rettferdighet». For å kunne handle rettferdig, må man vite hva rettferdighet egentlig er, ikke bare tenke at den og den handlingen er rettferdig.

Eksempel fra (Platon: Staten, Bok 1)

Sokrates spør en mann han snakker med på torget etter en definisjon av ordet «rettferdighet». Han leder først mannen til å foreslå en definisjon, og sier seg så hjertens enig i at det var et godt forslag: «Rettferdighet består i at man snakker sant uten forbehold, og gir tilbake det man har lånt.» Men så kommer Sokrates til å tenke på et tilfelle som gjør at forklaringen likevel ikke passer: «Jeg tenker for eksempel på et tilfelle hvor en mann har fått noen våpen av en venn, mens vennen var frisk og ved sin fulle fornuft. Men hvis så denne vennen blir sinnssyk og krever å få våpnene tilbake, så er ikke mannen forpliktet til å gi våpnene tilbake. Man kan ikke kalle en person som gir våpnene tilbake til en sinnssyk, for rettferdig, heller ikke en som er villig til å si alt som er sant, til en sinnssyk person.» Samtalepartnern må si seg enig i at jo, dette var et godt mot-eksempel. Han må så gjøre et nytt forsøk på å definere «rettferdighet». Etter fram og tilbake med eksempler og mot-eksempler ender en slik dialog

gjerningen uten noen klar definisjon. Samtalepartneren går likevel ikke tomhendt fra dialogen. Underveis i samtalen har dette blitt klart: Under noen omstendigheter kan bestemte handlinger være rettferdige og gode, under andre omstendigheter er de det ikke.

Sokrates dør.

Maleri av [Jacques-Louis David](#) (1787)

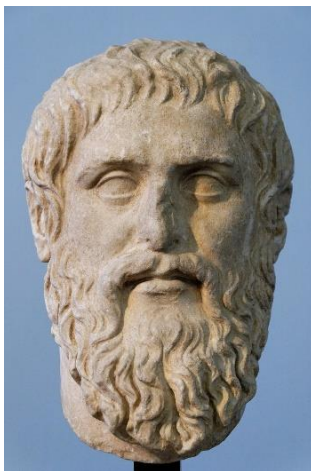

Sokrates hadde elever og mange venner, men også mektige fiender. Sokrates kritiserte både personer og samfunnsforhold. Dette førte til at han ble anklaget for å ikke tro på statens guder, innføre nye demoniske makter og forderve ungdommen. Sokrates ble stilt for retten og fikk valget mellom forvisning fra Athen, rømme eller dø ved å tømme et giftbeger. Venner prøvde å overtale ham til å flykte, men han nektet å bryte med sine prinsipper.

Sokrates mente dødsdommen var urettferdig, men valgte likevel å tømme giftbegeret.

Platon (427–347 f.Kr.)

(Roman copy of a portrait [bust](#) by [Silanion](#) for the Academia in Athens, 370 BC).

Platon var Sokrates' elev, og det gikk hardt inn på ham da Sokrates døde. Platon var enig med læreren sin i at mennesker får innsikt gjennom samtaler. Han var også enig med Sokrates i at det fantes evige sannheter. Sokrates trodde at menneskene hadde sjel, og at det var noe guddommelig ved sjelen. Evige, guddommelige sannheter kunne hentes fram fra sjelen, for sjelen var bindeleddet mellom den fysiske verden og den åndelige.

Platon bygde videre på Sokrates sine tanker, og han var motstander av den *relativistiske* tenkningen som preget samtiden. Lærde menn underviste ungdom om at sannheten var subjektiv, og at det var opp til hver enkelt å finne ut hva som var sant og rett for ham. Platon mente at en slik lære var farlig. Hvis det ikke fantes noe som var eviggyldig rett, godt og rettferdig, kunne de sterkeste gjøre som de selv hadde lyst til. Brutale tyranner kunne da undertrykke folk og ta seg til rette med andre menneskers liv og eiendom, uten at det fantes noen holdepunkter for å kritisere og anklage dem.

Platon mente virkeligheten var delt i to. Det fantes en åndelig virkelighet, som Platon kalte for idéverdenen, og den var den høyeste virkeligheten. Den fysiske virkeligheten på jorda var den laveste, og den var bare en blek kopi av idéverdenen. Den fysiske verden som mennesket kunne se med øynene, høre med ørene, berøre og smake, var alltid i forandring, og alt liv der gikk til slutt under og døde. Den åndelige virkeligheten, idéverdenen, var evig og konstant.

Platon mente at man gjennom tankene hadde tilgang til den fullkomne, åndelige virkeligheten. Menneskets sjel kom fra denne virkeligheten, og gjennom tenkning og samtale med andre ble

man bevisst på den viten som sjelen hadde med seg fra tidligere liv, blant annet kunnskap om hva som var godt, rett og rettferdig. Fordi den åndelige virkeligheten var evig og fullkommen, mente Platon at det man kunne begripe med tanken, var mer virkelig enn det man kunne gripe tak i med hånden.

Ifølge Platon kan man for eksempel vite hva en «venn» er, fordi sjelen kjenner til ideen om en «venn» fra da den levde i idéverdenen. Venner i den fysiske verden forandrer seg, og vi kan aldri vite helt sikkert hvordan de er som venner. Ideen om en venn er derfor mer virkelig enn de man kaller venner, for mennesker lever ikke alltid opp til det å være en venn.

Fordypning: Hulelignelsen

Platon brukte lignelser for å forklare sin forståelse av virkeligheten. En av de meste berømte er hulelignelsen:

En gruppe mennesker har alltid vært fanger i en hule. De er lenket fast og kan bare se den innerste veggen i hulen. Utenfor hulen er det et bål som fangene ikke kan se, men skinnet fra bålet når inn i hulen. Det fangene kan se, er mørke skygger som beveger seg på huleveggen. Skyggene kommer fra mennesker som bærer gjenstander utenfor hulen. Platon spør: Er det ikke rimelig om fangene tror at skyggene, som er det eneste de kan se, er virkeligheten?

I lignelsen beskriver Platon så hvordan en fange kommer seg løs fra lenkene og finner ut hva som virkelig foregår. Han ser at skyggene som han har sett inne i hulen bare er uklare gjengivelser av dukker og krukker som noen har båret rundt på. Fangen går inn i hulen igjen for å fortelle de andre fangene hvordan virkeligheten egentlig er, men de vil ikke tro ham. På samme måte, mente Platon, har mennesker vanskelig for å tro at den fysiske virkeligheten ikke er den egentlige virkeligheten.

Aristoteles (384–322 f.Kr.)

Aristoteles var Platons fremste elev og var inspirert av ham. Men Aristoteles tenkte etter hvert annerledes enn læreren sin. Platon mente at menneskets sjel hadde levd i en åndelig virkelighet før den ble bundet til kroppen. Aristoteles trodde også at menneskene hadde sjel, men ikke at sjelen hadde levd før. Platon var *idealist* og mente at den fysiske verden var en blek kopi av idéverdenen, som var den egentlige virkeligheten. Aristoteles var *realist* og mente at alle de fysiske tingene i verden var virkelige. De var ikke bare var bleke kopier av noe, de var reelle.

Aristoteles mente at all læring begynte med sansningen, det mennesker så, hørte, berørte, luktet og smakte. Han var opptatt av å studere naturen, og han observerte livet i naturen og forandringer som skjedde der. Aristoteles hevdet at det fantes tre typer levende vesener med hver sin form for sjel; plantesjel, dyresjel og menneskesjel. Det som var enestående for menneskesjelen, var evnen til å tenke og til å velge.

Sokrates og Platon mente at den som hadde fått rett innsikt og forstått hva som var godt og rettferdig, ville gjøre det som var rett. Aristoteles mente at det ikke var så enkelt. Man måtte også øves i å gjøre gode gjerninger og utvikle gode vaner. I den greske antikken var målet for

etikken å gjøre menneskene lykkelige, og filosofene prøvde å finne ut hvordan menneskene skulle leve for å få et godt liv. Aristoteles ville granske naturen og menneskenaturen i stedet for å granske sjelen. Ved å studere det som kjennetegnet arten menneske, kunne man finne ut hva som var godt for menneskene, for menneskene ble lykkelige når de levde mest mulig i samsvar med sin menneskelige natur.

Aristoteles var bevisst på at menneskenes behov var mangfoldige og gikk i mange retninger. Men målet for det enkelte menneske var å fungere på sitt beste, slik at det kom både personen selv og samfunnet til gode. Et menneske som fungerte godt, var et dugende menneske. I den greske antikken var man opptatt av at menneskene skulle være dugende.

Aristoteles mente at ingen ble dugende av seg selv. Det ble man gjennom oppdragelse. Ved hjelp av voksne som var gode eksempler, lærte barn og unge *dyder*. Eksempler på slike dyder er rettferdighet, mot, gavmildhet og ærlighet. De unge måtte øve seg i dydene. Først etter lang tids øvelse, med veiledning fra voksne og straff når man gjorde feil, ble dydene en vane. Målet var altså at det skulle bli en vane å være rettferdige, modige, gavmilde og ærlige, og først da var de blitt dugende mennesker. Et dugende menneske hadde lært både å styre lystene sine og å bruke fornuften sin. For eksempel delte den gavmilde med andre, men gav ikke bort alt, slik at han selv ble en byrde for andre.

Kirken og filosofene

Paulus skriver i Brevet til korinterne, kapittel 1 vers 22-24:

For jøder spør etter tegn, og grekere søker visdom, men vi forkynner en korsfestet Kristus. Han er en snublestein for jøder og dårskap for hedninger, men for dem som er kalt, både jøder og grekere, er Kristus Guds kraft og Guds visdom.

Sokrates, Platon og Aristoteles var alle religiøse og trodde på noe guddommelig, men de var grekere, og i det antikke Hellas kjente man ikke Gud. Idealet for grekerne i antikken var å få kunnskap, utvikle seg selv og bli vis. Paulus var godt kjent med gresk tro og tenkning, men som kristen hadde Paulus andre mål enn det å realisere seg selv. Sokrates' motto var: «Kjenn deg selv.» Fokuset er altså på en selv. Mennesket er selv hovedpersonen i dette mottoet, og målet er å hente fram kunnskap ved hjelp av tekning. I motsetning til dette lærte Jesus:

Du skal elske Herren din Gud av hele ditt hjerte og av hele din sjel og av all din forstand. Dette er det største og første budet. Men det andre er like stort: Du skal elske din neste som deg selv.

Matteus kapittel 22, vers 37-39.

Jesus setter det å *elske* Gud og medmennesker som det største. Man skal også elske seg selv, men det er ikke seg selv man først og fremst skal ha fokus på.

Da Paulus kom til Aten, møtte han greske filosofer som tok ham med så han skulle få tale til Areopagos-rådet. De hørte på ham, men noen begynte å gjøre narr av ham da Paulus snakket om de døde oppstandelse. At døde kan bli levende igjen, er imot fornuften fordi det strir mot menneskelig erfaring. Men det var likevel ikke alle som lo. Noen av grekerne sa at de gjerne ville høre mer en annen gang. (Apostelgjerningene kapittel 17, vers 16-34.)

Paulus mente at Guds visdom var annerledes enn menneskelig visdom. Mange av de første kristne var skeptiske til gresk filosofi fordi de mente den innebar en overdreven tiltro til menneskelig tenkning. De greske filosofene var heller ikke enige seg imellom om hvordan man skulle forstå de grunnleggende spørsmålene om virkeligheten og menneskets plass i denne virkeligheten. Menneskelig fornuft var begrenset, og derfor kunne troen bli forstyrret av at man prøvde å forstå det som ikke var mulig å forstå med vanlig menneskelig tenkning.

Tro og viten

Mange kristne ledere i de første århundrene etter Kristus var boklærde og kjente til gresk filosofi. Både Sokrates, Platon, Aristoteles og mange andre filosofer var alminnelig kjent blant lærde mennesker. Det var ulike meninger blant kirkens ledere om hvordan man burde forholde seg til filosofisk tenkning.

Noe kan vi mennesker vite, andre ting tror vi. Filosofenes arbeidsmetode er å søke sannhet, bruke fornuften, observere, samtale og argumentere. Kirken fikk også ledere som arbeidet på denne måten og som regnes som filosofer. Men disse var også teologer, og spørsmålet om forholdet mellom tro og viten ble spesielt viktig for dem å finne ut av.

Agustin (354–430) var en av de mest berømte «kirkefedrene». Moren hans var kristen og faren ikke-kristen. Selv ble han kristen da han var 32 år gammel.

Agustin fikk en god utdanning, som også innebar kunnskap om filosofi. Etter at han ble kristen, ble han prest og senere også biskop. Augustin mente at filosofisk tenkning gjorde troslivet rikere, fordi man kunne forstå mer av troen. Men han så også at filosofisk tenkning ikke kunne gi svar på alle spørsmål. Fornuften kunne lede fram til troens port, men ikke lenger. Enkelte sannheter angikk bare troen, som for eksempel at Gud skapte av ingenting, og at Jesus var sann Gud og sant menneske.

Thomas Aquinas (1225–1274) er den mest berømte kirkelæreren fra middelalderen. Han er kjent for at han videreutviklet Aristoteles' tanker i kristen retning, og for å ha smeltet sammen kristen lære og aristotelisk filosofi.

Maleri av Augustin, Carlo Crivelli, 1476

Til bildet:

Thomas Aquinas var sønn av en italiensk greve, men brøt tidlig med familien for å bli dominikanermunk. Han var teolog og filosof, og er middelalderens mest berømte kirkelærer.

<https://commons.wikimedia.org/wiki/File:St-thomas-aquinas.jpg>

Thomas Aquinas bidro til at Aristoteles' tenkning om jorda og universet kom til å prege kirkens tenkning i middelalderen. Aristoteles hadde studert naturen og universet og skrevet om det han hadde observert og funnet ut. I ettertid vet vi at en hel del av det han kom fram til i sine studier, ikke stemmer. For eksempel forstod Aristoteles at jorda var rund, men ut fra hans observasjoner mente han at jorda var sentrum i universet, og at sola og planetene gikk i bane rundt jorda. Disse observasjonene bygde kirken på. Når kirken i vår tid kritiseres for læren om

at jorda var sentrum i universet, blir det ofte glemt at denne læren bygde på det som i sin tid gikk for å være gyldige observasjoner.

Resultatene Aristoteles kom fram til, var altså ikke alltid rett, men måten han arbeidet på for å få kunnskap, er fremdeles aktuell:

- Først lage en hypotese.
- Deretter studere naturen, observere og samle inn materialer.
- Så granske materialet og observasjonene.
- Dernest drøfte funnene nøye.
- Til slutt bruke logisk tenkning for å komme fram til en konklusjon.

Thomas Aquinas mente at fordi mennesket var skapt i Guds bilde, hadde mennesket fått fornuft. Mennesket kunne bruke fornuften til å forstå spørsmål om det som var i himmelen og alt som var på jorda, bortsett fra spørsmål som hang sammen med Guds spesielle åpenbaring av nåden i Kristus. Guds nåde og frelsesplan, Jesu soning, død og oppstandelse, kunne bare gripes ved troen.

Ved å studere skaperverket, kunne man lære om Guds naturlige åpenbaring. Alt det skapte gjenspeilet Guds skapervilje. Thomas Aquinas bidro sterkt til at filosofisk tenkning ble anerkjent av kirken. I århundrene som fulgte, helt fram til i dag, har mange kristne filosofer vært med på å prege både kirke og vitenskap.

Oppgaver:

Husker du?

1. Hva er typisk for filosofiske spørsmål?
2. Hva betyr «filosofi»?
3. Hvordan tenker og samtaler en filosof?
4. Hvem var Sokrates og når levde han?
5. Hvordan samtalte Sokrates med folk han møtte?
6. Hvordan døde Sokrates?
7. Hvem var Platon og når levde han?
8. Platon mente virkeligheten var delt i to, hvordan var den delt?
9. Hvem var Aristoteles og når levde han?
10. Aristoteles var uenig med Platon, hva tenkte Aristoteles om virkeligheten?
11. Hvordan mente Aristoteles mennesker lærte det som var rett og godt?
12. For Sokrates var målet «å kjenne seg selv». Hva er målet ifølge Bibelen?
13. Hvorfor var noen av de første kristne skeptiske til gresk filosofi?
14. Hva mente Augustin om filosofisk tenkning?
15. Thomas Aquinas bidro til at Aristoteles' metode ble anerkjent, hva er metoden?
16. Thomas Aquinas mente Gud skapte mennesket med fornuft. Hva mente han fornuften kunne brukes til, og hva overgikk menneskelig fornuft?

Fordypningsoppgaver

1. Lag en liste med filosofiske spørsmål og diskuter spørsmålene.

2. Sokrates mente at hvis man visste hva som var rett, ville man også gjøre det som var rett. Diskuter om dette kan stemme. Begrunn svaret, hvorfor/hvorfor ikke. Bruk konkrete eksempler for å kaste lys over spørsmålet.
3. Aristoteles mente de unge måtte øves i bestemte dyder. Diskuter om det har noe for seg å øve seg i dyder som for eksempel ærlighet, rettferdighet, mot og gavmildhet.
4. Les i Apostelgjerningene kapittel 17, vers 16-34, talen Paulus holdt i Athen på Areopagos. Hvordan henvendte Paulus seg til grekerne, og hva ville han lære dem?
5. Både Augustin og Thomas Aquinas mente det var grenser for hva mennesker kan forstå med fornuften. Noen mennesker tror at kun det som kan forstås med fornuften er virkelig. Hva tror du? Hvordan begrunner du din mening? Diskuter svarene to og to.

Utforskningsoppgaver

1. Sokrates, Platon og Aristoteles er bare tre av mange greske filosofer fra antikken. Finn ut hva andre greske filosofer tenkte om virkeligheten og om rett og galt.
2. Areopagos i Athen er i dag en kjent turistattraksjon. Finn ut mer om dette stedet
3. Velg en filosof fra vestlig filosofihistorie og fortell om ham/henne.
4. Velg en filosof fra østlig filosofihistorie og fortell om ham/henne.
5. Velg en norsk filosof fra vår egen tid og fortell om ham/henne.